

Umiejscowienie oddziaływań z zakresu religii w paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej. Próba oceny

Position of religious interactions in the paradigm of juridical social work: an assessment attempt

Waldemar Woźniak^a

^a Ks. dr hab. Waldemar Woźniak, prof. uczelni, <https://orcid.org/0000-0003-1560-6489>,

Institut Psychologii, Wydział Filozofii Chrześcijańskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Abstrakt: Praca naprawcza, psychokorekcyjna z różnymi kategoriami osób niedostosowanych społecznie, a zwłaszcza z więźniami i nieletnimi umieszczonymi w określonych ośrodkach, może odbywać się w ramach różnych podejść czy modeli. Praca z tymi osobami jest niezwykle trudna, gdyż w swoim funkcjonowaniu aksjologicznym, często realizują antywartości, mają trudności z przestrzeganiem norm społecznych, moralnych, prawnych, a przy tym charakteryzuje ich niejednokrotnie roszczeniowość. W Polsce, w odniesieniu do pracy z więźniami czy wychowankami zakładów poprawczych powszechnie stosowany jest termin – resocjalizacja. W prezentowanym artykule wyszczególnione zostaną trzy paradygmaty oddziaływań wobec osób, które weszły w konflikt z prawem, czy w ogóle wobec osób nieprzystosowanych do społecznego funkcjonowania, a więc życia w zgodzie z obowiązującymi i przez ogół akceptowanymi normami moralnymi, społecznymi, prawnymi. Te paradygmaty to: resocjalizacyjny klasyczny, jurydycznej pracy socjalnej oraz socjalnej resocjalizacji. W danym paradygmacie będą preferowane określone formy pracy. Metodologia pracy z nieprzystosowanymi społecznie, czyli metodologia resocjalizacyjna, prezentuje funkcje, zasady, metody tejże pracy. Metody pracy naprawczej (metody resocjalizacji) posiadają charakter psychotechniczny (indywidualny, a zarazem psychologiczny czy psychoterapeutyczny), socjotechniczny (praca z grupą czy z wykorzystaniem oddziaływań poprzez grupę), kulturotechniczny (nauka, np. szkolna, praca, kontakt z kulturą jako odbiorca bądź twórca). Za metodę kulturotechniczną należy uważać też różne oddziaływania z zakresu religii. Nie wszyscy więźniowie czy wychowankowie zakładów poprawczych mają negatywny stosunek do religii czy do duszpasterstwa specjalistycznego (penitencjarnego, zakładowego). Wielu z nich w oddziaływaniach z zakresu religii dostrzega wartość pomocową. Praktyki religijne pomagają im w prospołecznym funkcjonowaniu, aczkolwiek w celu uzyskania danych korzyści mogą manipulować swoim zaangażowaniem religijnym, które może okazać się zaangażowaniem pozornym. Aktywność zawodowa autora niniejszego artykułu pozwoliła mu na prowadzenie wieloletniej obserwacji wśród osadzonych w jednostkach penitencjarnych czy wśród umieszczonych w zakładach dla nieletnich resortu sprawiedliwości. Wyniki tej obserwacji dają podstawę do umieszczenia oddziaływań religijnych nie w paradygmacie klasycznej resocjalizacji, a w paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej.

Abstract: Correctional and psychocorrectional work with different categories of socially maladjusted people, especially prisoners and juveniles in specific resocialization facilities, can be performed using different approaches or models. Working with these people is extremely difficult, because in their axiological functioning, they often follow anti-values, have difficulty complying with social, moral, and legal norms, and are often characterized by demanding attitudes. In Poland, the term resocialization is commonly used to refer to working with prisoners or wards of youth detention centers. The present paper discusses in detail three paradigms of interventions towards people who have come into conflict with the law, or in general towards people who are not adapted to social functioning, that is, living by the moral, social, and legal norms that are used and generally accepted by society. These are classical resocialization, juridical social work, and social rehabilitation paradigms. In a given paradigm, certain forms of work will be preferred. Methodology of working with socially maladjusted, or resocialization methodology, involves the functions, principles, and methods of this work. Methods of correctional work (methods of resocialization) have a psychotechnical (individual, and at the same time psychological or psychotherapeutic), sociotechnical (working with a group or using interactions through a group), or culture-technical character (learning, e.g., at school, work, contact with culture as a recipient or creator). Various religious interactions should also be considered a culture-technical method. Not all inmates or wards of youth detention centers have a negative attitude toward religion or specialized (penitentiary, facility) prison ministry. Many of them see the value in religious interactions as helpful. Religious practices help them function socially, although to obtain given benefits, the inmates or wards may manipulate their religious commitment, which may turn out to be a sham commitment. The professional work of the author of the present paper has allowed him to conduct many years of observation among inmates in penitentiary units or among those placed in juvenile institutions of the justice department. The results of this observation provided a basis for placing religious interventions not in the paradigm of classical resocialization but in juridical social work.

Keywords: socially maladjusted persons, offenders, classical resocialization, juridical social work, social resocialization, religious interactions

Wstęp

Religia wywiera różnoraki pozytywny wpływ na człowieka. Od zarania dziejów człowiek odnosił się do tego, co jest pozamaterialne, a więc duchowe, a tym samym wkraczał w przestrzeń religii, niezależnie od tego, jak tę przestrzeń pojmował. Ujmowanie religii, takie czy inne, będzie wyznaczało jej funkcje.

W *Słowniku pedagogicznym* zwyczaje określane są jako „[...] utrwalone w społeczeństwie sposoby myślenia i działania stanowiące o odrębności danej grupy społecznej, obszaru kulturowego czy geograficznego” (Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, 2018, s. 202). Zwyczaje tworzone mogą być przez konkretne społeczności, w tym narody czy grupy społeczne, ale także przez religię. Zwyczaje różnorakie, w tym religijne, wpływają na aktywność człowieka, na jego funkcjonowanie w społeczeństwie, na kierunek działania.

A. Baładynowicz (2021, s. 52) pisze – „Wiara jako istotny element tradycji wykształca świadomość człowieka, iż naturalny Wszechświat nie może być rzeczywistością pierwotną, lecz został stworzony przez byt czysto duchowy. Tym bytem określono Stwórcę – Boga, który istniał zawsze, i to On był protoplastą wszelkiego stworzenia, ingerując w bieg wydarzeń przez dokonywanie rzeczy niemożliwych, rozumianych jako cuda i objawienia, oraz dzierżył w sobie atrybuty wszechwiedzy, wszechmocy oraz idealnej obcości”.

Religia jest płaszczyzną realizacji wiary w Boga, a zarazem wpływa na kształtowanie określonych wartości, postaw, sposobów zachowań, które mogą przeważać o pozytywnym kierunku życia nie tylko człowieka w ogóle, ale konkretnego człowieka żyjącego na danym terytorium, w określonym czasie.

Religia wypełnia różnorakie funkcje. Dla chrześcijanina pierwotną funkcją religii jest jej funkcja zbawcza. Religia, pomaga człowiekowi w odnajdywaniu i rozumieniu Boga, a zarazem może być pomocą w jego codzienności, np. przynosząc otuchę czy dając siłę do radzenia sobie z trudami życia. Niewątpliwie, religia wypełnia również szeroko pojętą funkcję pokojową. Pokój może być burzony poprzez tyranie, dążenie do podporządkowywania sobie narodów, ale także poprzez przestępczość czy nieprzystosowawczy styl życia. A. Baładynowicz (2022) ukazuje pokój jako fundament człowieczeństwa.

Pozytywne oddziaływanie religii i wiary, może być wykorzystane w różnych obszarach, na przykład w pracy z osobami niedostosowanymi społecznie, w tym wykojejonymi przestępczo. W prezentowanym artykule została podjęta próba umiejscowienia oddziaływań religijnych w danym paradygmacie pracy naprawczej z więźniami i wychowankami zakładów poprawczych. Treść artykułu osadzona jest w rzeczywistości polskiej i w religii katolickiej.

1. Kwestie terminologiczne

W pracy naprawczej z więźniami czy wychowankami zakładów poprawczych należy poszukiwać optymalnego modelu/paradygmatu. *Słownik pedagogiczny* podaje: „Paradygmat (wzór, model), potocznie – typowy przykład lub model do wzorowania się lub wykorzystania; w znaczeniu filozoficznym – powszechnie uznane osiągnięcie naukowe, dostarczające modelowych rozwiązań w określonej dziedzinie nauki, a także w dziedzinach pokrewnych. Termin p. wprowadził w 1962 r. do filozofii nauki Th. Kuhn” (za: Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, 2018, s. 131-132).

Całkowicie odmienne rozumienie paradygmatu przedstawia B. Proctor (2023, s. 9-10) pisząc – „Zmiana paradygmatu wymaga świadomej i przemyślanej decyzji, bo sprzeciwia się niemal wszystkiemu, czego nas nauczono. Domyślny system nauki polega na czytaniu książek, zadawaniu pytań i przechodzeniu dalej, ale w ten sposób nie jesteśmy w stanie zrozumieć treści tego, co przeczytaliśmy. Przeczytanie czegoś raz nie wystarczy.

Paradygmat powstaje za sprawą powtarzalności – wykonywania określonych działań raz po raz, w pewnych odstępach czasowych – i w ten sposób można go także zmieniać. Na ogół uważamy jednak, że to bez sensu, bo odnosimy się do tego, czego uczono nas w przeszłości, a tak naprawdę wcale nas nie uczono – po prostu gromadziliśmy informacje”. Nieco dalej B. Proctor (2023, s. 11) wyjaśnia – „[...] paradygmat to mnogość konceptów utrwalonych w naszej podświadomości. Te koncepty to tak zwane

nawyki. Paradygmat jest zatem zbiorem nawyków, a nawyk to koncept, który manifestuje się bez udziału świadomości – po prostu automatycznie”.

Analizując te dwa powyższe ujęcia paradygmatu, nie trudno jest zauważyć, że są zgoła inne. To pierwsze ujęcie, ma przede wszystkim charakter teoretyczny, gdy zaczynamy zgłębiać i poznawać dany model czy konstrukt, aczkolwiek później, poszczególne zasady czy elementy tegoż modelu, możemy wdrażać w nasze funkcjonowanie społeczne, zawodowe, rodzinne. To drugie ujęcie paradygmatu, wskazuje bezpośrednio na jego walor indywidualny, zachowaniowy, a więc paradygmat w tym ujęciu nie ma raczej znaczenia teoretycznego, ale ma walor praktyczny, gdyż tak ujęty *paradygmat* generuje nasze zachowanie, postępowanie, działanie zawodowe itd.

Te dwa określenia paradygmatu, wykorzystywać można w pracy naprawczej, resocjalizacyjnej, readaptacyjnej z więźniami czy z byłymi więźniami, z wychowankami zakładów poprawczych czy z byłymi wychowankami tych zakładów. W tym pierwszym znaczeniu paradygmatu wychowawca penitencjarny czy wychowawca w zakładzie dla nieletnich, chcąc doskonalić swój warsztat pracy i chcąc bardziej rozumieć środowisko, w którym przyszło mu pracować, będzie zgłębiał teoretyczne modele odnoszące się do tego obszaru pracy. W tym drugim ujęciu paradygmatu, konkretny wychowawca penitencjarny czy w ogóle resocjalizacyjny, odznaczał się będzie danym schematem zachowaniowym, o charakterze nawykowym, który będzie ukierunkowywał jego komunikację z osadzonymi w jednostce penitencjarnej czy z nieletnimi umieszczonymi w zakładzie poprawczym lub w schronisku dla nieletnich. Można wyobrazić sobie – wychowawcę penitencjarnego, który będzie nawykowo traktował więźniów jako „zło konieczne” i jedynie ich etykietyzował i naznaczał, co w zasadzie może przekreślić efektywność naprawczą. Można też wyobrazić sobie – wychowawcę, który niejako nawykowo, spontanicznie będzie doradzał więźniom jakie działania należy podejmować w więzieniu, aby po jego opuszczeniu, a więc w warunkach wolnościowych funkcjonować prospołecznie, a co najmniej funkcjonować tak, aby nie zagrażał uznanemu porządkowi społecznemu.

Zostaną teraz zaprezentowane trzy paradygmaty pracy naprawczej z więźniami czy z wychowankami zakładów poprawczych, które są obecne w tej pracy w polskich realiach. Pierwszy z tych paradygmatów, to paradygmat klasycznej resocjalizacji. W Polsce terminem powszechnie używanym jest termin „resocjalizacja”, a w innych krajach jest on znany, ale raczej nie jest często stosowany, więc w przypadku tych krajów, można mówić o klasycznej pracy naprawczej z więźniami. W *Słowniku pedagogicznym* „resocjalizacja” jest ujęta jako – „[...] ogół oddziaływań pedagogicznych i psychologicznych polegających na stosowaniu różnych form i metod wychowawczych, obejmujących psychotechnikę, socjotechnikę, kulturotechnikę, naukę szkolną oraz pracę wobec jednostek nieprzystosowanych do środowiska społecznego, czego przejawem jest naruszanie przez nie obowiązujących norm społecznych, moralnych i prawnych” (Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, 2018, s. 155). To określenie resocjalizacji, wskazuje na swoistą ewolucję oddziaływań wobec sprawców przestępstw i wobec osób nieprzystosowanych społecznie w ogóle, zakłada bowiem, stosowanie różnych metod, czy to o charakterze psychologicznym, czy to oddziaływań poprzez grupę lub poprzez szeroko pojętą kulturę, ale mimo wszystko określenie to, nadal należy umieścić w modelu klasycznej resocjalizacji.

Analizując historię więzień (por. Christianson, 2006), poczynając od więzień starożytnych czy więzień w średniowieczu, nietrudno jest zauważyć, że służyły one często nie tyle poprawie danych ludzi, ale ich wykluczeniu, czy wręcz eliminacji, a więc raczej nie należy umieszczać ich w paradygmacie klasycznej resocjalizacji.

Pierwsze systemy penitencjarne, celkowe (por. Ciosek, 2001, s. 183-192) – gandawski (powstały w 1775 r.) oraz auburnski (powstały w 1816 r.) – wprowadziły metody oddziaływania w postaci pracy i milczenia. Można uznać, że wraz z tymi systemami, zaczął kształtować się klasyczny model resocjalizacji. System genewski, który powstał w 1833 roku, był pierwszym systemem progresywnym, wprowadzono w nim klasyfikację więźniów, chociażby z uwzględnieniem ich stanu moralnego.

Model pracy z więźniami czy z nieletnimi sprawcami przestępstw ulegał ciągłym zmianom i się poszerzał, zostały wypracowane metody i techniki

oddziaływań, opierające się na takich zasadach jak – reedukacji, rozwoju osobowości, opieki, akceptacji, indywidualnego traktowania (por. Marzec, Sarzała, Woźniak, 2018, s. 61-128). Model klasycznej resocjalizacji poddawany był w danych krajach przeobrażeniom. Model ten, z pierwszej fazy swojego rozwoju jest w zasadzie diametralnie odmienny od obecnej fazy rozwojowej, gdyż można uznać, że są kraje, w których nadal funkcjonuje ten model, aczkolwiek wielokrotnie modyfikowany.

Paradygmatem odmiennym od klasycznej resocjalizacji, jest paradygmat jurydycznej pracy socjalnej. Te dwa modele, różnią się od siebie wyszczególnieniem i zaakcentowaniem danych elementów. W paradygmacie klasycznej resocjalizacji można założyć, że podopieczny musi wykorzystać szansę daną mu, aby na nowo stał się jednostką społeczną (jako efekt resocjalizacji), a przez to, aby co najmniej nie zagrażał ładowi społecznemu. Więźniowie często postrzegają oddziaływania resocjalizacyjne jako narzucone, a co za tym idzie ustosunkowują się do nich negatywnie. W paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej uwypuklona jest pomoc i doradztwo, bez czego podopieczny się nie zmieni, chociażby z powodu zawężonych zasobów osobowych. Podopieczny, zazwyczaj sam decyduje się na szukanie pomocy, gdyż uznaje swoją sytuację za trudną, a w takim przypadku udzielenie mu pomocy, może wywołać u niego pozytywną zmianę.

Praca socjalna w praktyce, to przede wszystkim oferowanie różnorodnej pomocy i jej udzielanie. Praca socjalna jest świadczona ludziom w potrzebie, np. bezdomnym czy bezrobotnym. Paradygmat jurydycznej pracy socjalnej, zakłada prowadzenie tej pracy wśród obecnych czy byłych więźniów i wychowanków zakładów poprawczych, a więc realizowany jest on w obszarze prawa. W pracy socjalnej duże znaczenie ma dialog. Według H. Kaszyńskiego (2019, s. 25-26): „W pracy socjalnej zorientowanej na rozmowę kluczowe znaczenie ma rozumienie dialogu jako praktyki komunikacyjnej umożliwiającej optymalny przepływ znaczeń pomiędzy partnerami relacji. Dialog prowadzi do uzyskiwania nowego rozumienia, nowego kontekstu, będącego podstawą przyszłych myśli, uzgodnień i działań. Jest sztuką myślenia w relacji, w interakcyjnej przestrzeni, którą umownie można

nazwać «pasem granicznym». Jest ona terytorium «pomiędzy», które nie może zostać zajęte, skolonizowane lub zawłaszczone przez żadnego z partnerów – jeśli dialog ma trwać i nie zmienić się w monolog. W przestrzeni tej, której specyfika polega na eksterytorialności, neutralności, możliwości odczucia równoważności «Ja – Ty», współwystępuje wielość znaczeń odnoszących się do przeszłego doświadczenia zranienia”. Praca socjalna, jeśli ma być skuteczna, winna opierać się na odpowiednich kompetencjach udzielającego pomocy i na jego podejściu empatycznym (por. Grudziwska, 2021; Stanek, 2021). Ważna jest akademicka praca socjalna, poznawanie jej teorii, ale o prawdziwym znaczeniu pracy socjalnej mówi jej dojrzała, oparta na refleksyjności praktyka (por. Krasiejko, 2023). Praca socjalna opiera się na różnych zasadach, z których najważniejsza zdaje się być zasada pomocy (którą można określić także jako zasadę wsparcia społecznego), ale wysoką rangę ma również zasada indywidualizacji – każdy problem społeczny danej osoby jest złożony, a zarazem ten sam problem społeczny występujący u innej osoby, może charakteryzować się odmiennym przebiegiem (por. Woźniak, 2020, s. 49-58). W niniejszym artykule, należy wyszczególnić jeszcze to, że udzielanie wsparcia społecznego, niejednokrotnie posiada motywację religijną. Dojrzała wiara w Boga łączy się bowiem z czynieniem miłosierdzia (por. Kamiński, 2019).

Trzeci z paradygmatów, który teraz zostanie zaprezentowany, odnosi się do obecnego w Polsce stanu postępowania z osobami osadzonymi w jednostkach penitencjarnych czy umieszczonymi w zakładach poprawczych. P. Stępnia (1999) wysunął postulat zmiany modelu pracy z więźniami, a kierunek zmian określił jako – od resocjalizacji do pracy socjalnej. P. Stępnia (2008) znając polską rzeczywistość (w tym powszechne stosowanie terminu – *resocjalizacja*), a zarazem chcąc pogodzić to co idealne, z tym, co realne, zaproponował mieszany model o nazwie – *socjalna resocjalizacja* (por. Woźniak, 2015).

Paradygmat *socjalnej resocjalizacji* należy ocenić jako swoisty konsensus pomiędzy paradygmatem klasycznej resocjalizacji a paradygmatem pracy socjalnej, umieszczając w nim zarówno elementy z zakresu resocjalizacji, jak i elementy z zakresu pracy socjalnej. W paradygmacie socjalnej resocjalizacji, winny znaleźć się założenia pracy

socjalnej, a także te koncepcje resocjalizacyjne oraz te zasady i metody z zakresu resocjalizacji, które zakładają udzielanie wsparcia społecznego, a nie tylko diagnozę czy ocenę (por. Woźniak, 2015).

Psychologia sądowa wypracowuje przede wszystkim diagnozę i ekspertyzę sądową (por. Majchrzyk, 2018, 2020), ale przecież, to dopiero początek procesu naprawczego. Diagnoza przez sprawców przestępstw, zarówno dorosłych, jak i nieletnich, postrzegana jest często jako naznaczenie społeczne, a osoby te, mogą niejednokrotnie przyjąć postawę otwartości, jedynie w przypadku doświadczenia pomocy, a zwłaszcza tej spontanicznej pomocy.

Osoby niedostosowane społecznie, często dopuszczają się manipulacji wobec konkretnych osób czy w ogóle wobec otoczenia społecznego (por. Hadnagy, 2021). Wychowawca czy psycholog pracujący w więzieniu bądź w zakładzie poprawczym, wykazując wolę pomagania drugiemu człowiekowi, może sprawić, że ten zaniecha stosowania technik manipulacyjnych.

Celem pracy naprawczej, resocjalizacyjnej jest wywołanie szeroko pojętej zmiany u podopiecznych (por. Grzesiak, 2023). Wobec doświadczanych kryzysów psychicznych przez osoby nieprzystosowane społecznie, koniecznością wręcz wydaje się stosowanie metod wykraczających poza klasyczną resocjalizację, a wśród tych metod należy wymienić psychoterapię i socjoterapię, które to metody polecane są często w pracy socjalnej (por. Jankowiak, Soroko, 2021; Kowalski, 2021).

W celu oceny paradygmatów pracy z więźniami oraz z wychowankami zakładów poprawczych, należy analizować również ustawodawstwo prawne. Wprowadzenie dwóch systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, to jest – programowanego oddziaływania oraz terapeutycznego (KKW, art. 81), należy ocenić jako odejście od klasycznej resocjalizacji, gdyż systemy te oferują różnorodną pomoc, w tym specjalistyczną. Trzeci system wykonywania kary – zwykły (KKW, art. 81), można umieścić w klasycznym paradygmacie resocjalizacyjnym.

Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 9 czerwca 2022 roku wprowadza okręgowe ośrodki wychowawcze (art. 186-211), które należy uznać jako ośrodki pośrednie pomiędzy już istniejącymi młodzieżowymi ośrodkami wychowawczymi a zakła-

dami poprawczymi. Wprowadzenie tych ośrodków, należy uznać za poszukiwanie nowych, a zarazem kolejnych form pomocy świadczonej młodzieży niedostosowanej społecznie. *Ustawa* ta podaje, że w zakładach poprawczych realizowane mogą być trzy systemy wychowawcze: resocjalizacyjny, resocjalizacyjno-rewalidacyjny, resocjalizacyjno-terapeutyczny (art. 244). Analizując te trzy systemy można uznać, że nawet system resocjalizacyjny wykracza poza paradygmat klasycznej resocjalizacji, a co za tym idzie może on być umieszczony w paradygmacie socjalnej resocjalizacji. Analiza tych systemów, to jest analiza świadczonej pomocy, pozwala na umieszczenie dwóch pozostałych systemów w paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej. Przywołana tutaj *Ustawa*, wprawdzie posiada w swoim tytule nadal często używany w Polsce termin *resocjalizacja*, ale zarazem kieruje uwagę na proces intensywnego wspierania, co należy traktować jako wyjście poza klasyczną resocjalizację.

W paradygmacie socjalnej resocjalizacji jest niewątpliwie miejsce na oddziaływanie z zakresu religii. W Polsce są osoby, które z motywów wiary i religii, odwiedzają osadzonych w więzieniach oraz młodzież umieszczaną w zakładach poprawczych i ośrodkach wychowawczych.

2. Metoda

Autor tego artykułu, od 1997 roku do dzisiaj, w formie zawodowej i wolontariackiej, związany jest ze środowiskiem wychowanków zakładów poprawczych, ale także ze środowiskiem więźniów (czy byłych więźniów). Działalność ta, pozwoliła mu na wieloletnie stosowanie w tych środowiskach następujących jakościowych metod badawczych: obserwacja, wywiad swobodny, aktywne słuchanie; w ten sposób pozyskał materiał, który zostanie zaprezentowany w niniejszym artykule w punkcie – „Wyniki badań i ich dyskusja”.

D. Maison (2023, s. 73) pisze – „Pomimo iż obserwacja rzadko jest niezależną i jedyną metodą badawczą, to w wielu badaniach jakościowych jest bardzo ważnym narzędziem wykorzystywanym dla lepszego rozumienia badanego tematu. W przypadku grup fokusowych moderator powinien obserwować respondentów szczególnie w zakresie spójności

między werbalnym i niewerbalnym poziomem komunikacji oraz obserwować wszelkie sygnały, które mogłyby świadczyć o dyskomforcie respondentów”.

Według D. Maison (2023, s. 185) – „Swobodny, mniej ustrukturyzowany sposób prowadzenia wywiadu ma dodatkową zaletę, jaką jest dawanie respondentowi możliwości mówienia o tym, co dla niego ważne, i lepiej pokazuje jego sposób widzenia świata. Dzięki temu nie jest narzucona na strukturę wywiadu perspektywa postrzegania świata przez moderatora. Trzeba pamiętać, że badania jakościowe, są po to, żeby zrozumieć, jak respondent widzi świat, a nie jak odpowiada na wizję świata stworzoną przez badacza. Dlatego zbytnio ustrukturyzowane badanie jakościowe ogranicza niekiedy dotarcie do prawdy”.

Bardzo ważną, a często nawet niezbędną metodą w badaniach jakościowych, aczkolwiek metodą dodatkową jest *aktywne słuchanie*. D. Maison (2023, s. 216-217) podaje – „Podstawą moderowania jest aktywne słuchanie, czyli słuchanie stymulujące wypowiedzi uczestników. W moderowaniu ważne jest zachowanie asymetrii ról między prowadzącym, który przede wszystkim słucha, a uczestnikami, których zadaniem jest mówienie. Moderator nie powinien jednak słuchać w sposób bierny, lecz aktywny. Musi cały czas stymulować wypowiedzi badanych tak, aby uzyskiwać jak najwięcej poszukiwanych informacji i kierować dyskusją w taki sposób, by równoważył udział w dyskusji osób mniej i bardziej aktywnych.

Moderator musi również cały czas mieć dobry kontakt z respondentem. Zdecydowanie jest to łatwiejsze w przypadku wywiadu indywidualnego niż w fokusach, w których bierze udział kilku uczestników w tym samym czasie. Podtrzymywaniu kontaktu z respondentem służą wysyłane przez moderatora różnego rodzaju werbalne i niewerbalne sygnały akceptacji, zainteresowania i zrozumienia”.

Metodą podstawową prezentowanych w tym artykule badań była wieloletnia obserwacja prowadzona przez autora tego artykułu w środowisku wychowanków i wychowanek zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, a także w środowisku osadzonych w zakładzie karnym lub w areszcie śledczym. W czasie prowadzonej obserwacji, częstokroć miała miejsce spontaniczna rozmowa (którą można traktować jako wywiad swobodny), połączona z aktywnym słuchaniem.

3. Wyniki badań i ich dyskusja

Wyniki tutaj przedstawione, ze względu na specyfikę ich pozyskania, mają jedynie formę konkluzji, o czym zdecydowały standardy etyczne. Praca zawodowa i wolontariacka pozwoliła autorowi niniejszego artykułu na zgromadzenie obszernego materiału obserwacyjnego, czy również tego pochodzącego ze spontanicznych rozmów z młodzieżą przebywającą w ośrodkach resocjalizacyjnych, jak również ze skazanymi i aresztowanymi. Zgromadzony materiał (w formie pamięciowej czy zapisowej) odnosi się do wielu obszarów funkcjonowania człowieka, a tutaj zostanie przedstawiony materiał tylko odnoszący się do religii rzymskokatolickiej i do podjętego tematu. Taki materiał badawczy, wymaga od badacza odpowiedzialności i obiektywizmu w prezentacji wyników.

W psychologicznych badaniach ilościowych występuje model prezentowania wyników badań, polegający na tym, że w osobnym punkcie prezentowane są wyniki w postaci analizy statystycznej, a w osobnym punkcie ma miejsce dyskusja tychże wyników. W niniejszym artykule wyniki badań, ze względu na specyfikę metod badawczych, zostaną zaprezentowane w odmienny sposób: zostanie przedstawione dane spostrzeżenie z obserwacji czy dana informacja pochodząca z rozmowy spontanicznej (w czasie której stosowano też technikę aktywnego słuchania), z jednoczesnym omówieniem (wyjaśnieniem).

Obserwacja wieloletnia prowadzona przez autora tego artykułu wśród wychowanków zakładów poprawczych i więźniów, często przybierała formę obserwacji uczestniczącej, kiedy to autora (badacza) i osoby poddawane obserwacji łączyła wspólna aktywność, taka jak – udział w liturgii, wspólna modlitwa, wspólne pielgrzymowanie do miejsc kultu. W takich sytuacjach zachowania danych osób zdają się być autentyczne, a co za tym idzie wyniki tak prowadzonych badań w dużym stopniu odzwierciedlają stan faktyczny.

Osoby umieszczane w ośrodkach resocjalizacyjnych dla nieletnich oraz w jednostkach penitencjarnych, wydają charakteryzować się religijnością raczej płytką, powierzchowną, niepogłębiającą. Stan taki nie wyklucza zarazem udziału tych osób

w czynnościach religijnych, gdyż aktywność taka pobudza do refleksji, umożliwia zapomnienie o wszechobecnych czynnikach zła, daje sposobność do zwierzenia się i bycia wysłuchanym, a nawet zrozumianym.

Udział w praktykach religijnych w więzieniu czy w zakładzie poprawczym, umożliwia komunikację z ludźmi spoza murów zakładowych, to jest z kapłanem czy wolontariuszami, co może być czynnikiem ochraniającym (pomocowym) przed możliwym kształtowaniem się przizonacji, którą należy uznać za zjawisko niekorzystne, gdyż oznacza ono proces stawania się typowym (w sensie negatywnym) więźniem lub wychowankiem zakładu poprawczego, poprzez przejmowanie nieprzystosowanych zachowań i gwary zakładowej.

Metody resocjalizacji mają charakter psychotechniczny (psychologiczny, psychoterapeutyczny), socjotechniczny (oddziaływania grupowe i poprzez grupę), kulturotechniczny. W skład kulturotechniki resocjalizacyjnej wchodzi: nauczanie (szkolne, kursowe, zawodowe), praca (zarobkowa, niezarobkowa), sport i rekreacja, kontakt z szeroko ujętą kulturą przez odbiorcę czy twórcę (por. Ptak, Woźniak, 2009).

Oddziaływania religijne można traktować również jako metodę resocjalizacyjną, zwłaszcza kulturotechniczną. Podopieczni poddawani obserwacji, aczkolwiek nie wszyscy, byli otwarci na kulturę religijną, w tym sztukę religijną, argumentując to chęcią poszerzania swoich horyzontów.

Formą oddziaływań w zakresie kultury, jest technika wzorów kulturowych. Religia ukazuje takie wzory promując prospołeczne zachowania, a także ukazuje wzory osobowe, prezentując chociażby osoby, które z motywów religijnych działają na rzecz innych ludzi, w tym ludzi będących w potrzebie. Więźniowie i wychowankowie zakładów poprawczych, dążąc do zmiany poszukują niejednokrotnie wzorów zachowania, a nierzadko imponują im osoby czyniące dzieła miłosierdzia.

Oddziaływanie religijne może w danych przypadkach mieć znaczenie psychotechniczne. Zostały zanotowane przypadki, kiedy to dani podopieczni, po modlitwie odzyskiwali spokój i mieli nadzieję na efektywną readaptację społeczną, a niektórzy z nich uważali modlitwę za swoistą autopsychoterapię.

W przedstawianych środowiskach, modlitwa często może mieć charakter magiczny, co oznacza, że wypowiedane są słowa modlitwy tak na wszelki wypadek, w celu otrzymania pomocy, ale w tym postępowaniu trudno jest zauważyć autentyczną wiarę.

Oddziaływania z zakresu religii wobec skazanych, aresztowanych i wychowanków zakładów poprawczych należałoby umieścić w modelu pastoralno-soteriologicznym, gdyż zasadniczym celem działalności pastoralnej, jest pomoc wiernym w dążeniu do zbawienia. Dla tych osób *zbawienie* jest często stanem zbyt abstrakcyjnym, natomiast włączają się w oddziaływanie pastoralne, gdyż dostrzegają w nich możliwość otrzymania szeroko pojętej pomocy. Motywy uczestniczenia tych osób w duszpasterstwie często są więc pozareligijne, jak chociażby – emocje lub atmosfera.

Więźniowie czy wychowankowie zakładów poprawczych, wykazują często otwartość na działania kapłanów, ale mogą to czynić w oparciu o mechanizm manipulacji, gdyż być może dany kapłan udzieli określonej pomocy czy wyda pozytywną opinię.

Wieloletnia obserwacja (także obserwacja uczestnicząca), połączona z rozmowami spontanicznymi i aktywnym słuchaniem, doprowadziła autora tego artykułu do umieszczenia oddziaływań z zakresu religii w paradygmacie jurystycznej pracy socjalnej, czyli świadczonej w obszarze prawa. Istotą pracy socjalnej jest udzielanie szeroko pojmowanej pomocy, a osoby resocjalizowane, włączają się często w oddziaływania pastoralne, gdyż widzą w nich możliwość otrzymania różnorodnej pomocy – duchowej, moralnej, społecznej, a nawet materialnej.

Wnioski

Więźniowie i wychowankowie zakładów poprawczych nie wykluczają zrazu oddziaływań z zakresu religii, a ci którzy w nich uczestniczą, często czynią to z motywów pozareligijnych. Działalność pastoralna wykracza poza paradygmat klasycznej resocjalizacji. Duszpasterze czy wolontariusze jako członkowie różnych grup religijnych, nawiedzając więzienia czy zakłady poprawcze nikogo nie zmuszają do udziału w oferowanej działalności, gdyż obowiązuje zasada dobrowolności.

Celem działalności duszpasterskiej jest prowadzenie ludzi wierzących do *zbawienia*, które dla więźniów czy wychowanków zakładów poprawczych zdaje się być stanem/celem zbyt abstrakcyjnym. Włączają się oni często w zakładową działalność pastoralną, gdyż chcą doświadczyć różnorodnej pomocy społecznej, co nie przekreśla w danej perspektywie czasowej uznania przez niektórych z nich *zbawienia* za stan o dużej wartości. Nie ma potrzeby włączania oddziaływań religijnych do *paradygmatu socjalnej resocjalizacji*, który funkcjonuje w Polsce, chociaż tylko nieformalnie. Oddziaływania z zakresu religii można bezpośrednio umieścić w paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej, gdyż zawarta jest w nich oferta szeroko pojmowanej pomocy. *Pa-*

nadygmat można ujmować dwojako – jako konstrukt teoretyczny bądź jako model zachowaniowy, czyli jako mnogość konceptów/zbiór nawyków. W przypadku ukształtowania się modelu zachowaniowego w postaci woli (nawyku) udzielania pomocy, to niezależnie od występującego modelu teoretycznego, ta pomoc przez daną osobę będzie świadczona, a to oznacza uruchomienie się zachowaniowego paradygmatu pracy socjalnej. W przypadku świadczenia pomocy wychowankom zakładów poprawczych i więźniom, należy mówić o funkcjonowaniu paradygmatu pracy socjalnej, niezależnie od tego, czy pomoc jest świadczona formalnie czy nieformalnie, na przykład w formie wolontariackiej.

Bibliografia

- Bałandynowicz, A. (2021). *Człowiek częścią wszechświata. Rozważania antropologiczno-filozoficzne i filozoficzno-prawne*. Warszawa: Difin.
- Bałandynowicz, A. (2022). *Pokój fundamentem człowieczeństwa*. Warszawa: Difin.
- Christianson, S. (2006). *Więzienia świata*. Warszawa: MUZA.
- Ciosek, M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Grudziewska, E. (2021). Empatia – warsztat zajęć uwrażliwiających. (W:) E. Grudziewska (red.), *Kompetencje pracowników socjalnych. Warsztaty*, 91-132. Warszawa: Difin.
- Grzesiak, M. (2023). *Psychologia zmiany – najskuteczniejsze narzędzie pracy z ludzkimi emocjami, zachowaniami i myśleniem*. Gliwice: Helion.
- Hadnagy, Ch. (2021). *Socjotechnika. Metody manipulacji i ludzki aspekt bezpieczeństwa*. Gliwice: Helion.
- Jankowiak, B., Soroko, E. (2021). *Socjoterapia młodzieży. Studium psychologiczno-pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kamiński, T. (2019). Praca socjalna w związku z religią, Kościołami i wspólnotami wiary. (W:) K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna – 30 wykładów*, 230-243. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaszyński, H. (2019). Sens i istota pracy socjalnej. (W:) K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna – 30 wykładów*, 19-32. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KKW – Kodeks karny wykonawczy (2022). (W:) J. Tchorek (red.), *Prawo karne. Zbiór przepisów. Stan prawny na 15 marca 2022 r. Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy. Kodeks wykroczeń. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Kodeks karny skarbowy. Opłaty w sprawach karnych. Postępowanie w sprawach nieletnich. Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Przeciwdziałanie narkomanii*, 575-733. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kowalski, J. (2021). Współczesne modele terapii kryzysów i zaburzeń psychicznych. (W:) Ł. Gawęda (red.), *Kryzys psychiczny w nowoczesnym świecie*, 185-211. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN & Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk.
- Krasiejko, I. (2023). *Pracownik socjalny jako refleksyjny praktyk. Refleksyjna edukacja metodyki pracy socjalnej*. Warszawa: Difin.
- Kupisiewicz, Cz., Kupisiewicz, M. (2018). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maison, D. (2023). *Jakościowe metody badań społecznych. Podejście aplikacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Majchrzyk, Z. (2018). *Psychologia sądowa dorosłych (1976-2016). Teoria i praktyka*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Majchrzyk, Z. (2020). *Koryfeusze i choreuci psychiatrii i psychologii sądowej PTP (1920-2020)*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Marzec, A., Sarzała, D., Woźniak, W. (2018). *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w kontekście psychologicznym*. Warszawa: Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny „SIM”.
- Proctor, B. (2023). *Zmień swój paradygmat, a odmienisz swoje życie*. Gliwice: Helion.
- Ptak, K., Woźniak, W. (2009). Podstawowe zagadnienia metodyki resocjalizacji. (W:) W. Woźniak (red.), *Materiały do ćwiczeń z metodyki resocjalizacji – aspekt psychologiczny i pedagogiczny*, 9-21. Olecko – Warszawa: Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej – Acta Universitatis Masuriensis w Olecku & Wydział Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Stanek, K.M. (2021). Kompetencje pracowników socjalnych w świetle literatury przedmiotu. (W:) E. Grudziewska (red.), *Kompetencje pracowników socjalnych. Warsztaty*, 10-31. Warszawa: Difin.
- Stępiak, P. (1999). Od resocjalizacji do pracy socjalnej. O konieczności zmiany modelu postępowania. *Opieka – Wychowanie – Terapia*, 2, 35-42.
- Stępiak, P. (2008). Praca socjalna czy socjalna resocjalizacja. W poszukiwaniu nowego modelu. (W:) A. Szećcowska, B. Koukółka, P. Kwiatkowski (red.), *Teoria i praktyka resocjalizacyjna wobec współczesnych zachowań dewiacyjnych w Polsce i Republice Czeskiej*, 89-98. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Alta 2 & Uniwersytet Wrocławski & Śląską Univerzita w Opavé & Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.

Umiejscowienie oddziaływań z zakresu religii w paradygmacie jurydycznej pracy socjalnej. Próba oceny

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz. U. 2022 poz. 1700.

Woźniak, W. (2015). *Readaptacja społeczna sprawców zabójstw ze szczególnym okrucieństwem. W kierunku formowania paradygmatu pracy socjalnej w oddziaływaniu penitencjarnym*. Ružomberok: VERBUM – Vydavateľstvo Katolíckej Univerzity v Ružomberku.

Woźniak, W. (2020). *Relacja pomiędzy psychologią a pracą socjalną*, Kutno: Wydawnictwo WSGK.